

DE FILOSOFIE VAN SPINOZA

EEN HOORCOLLEGE OVER HET
GEDACHTEGOED VAN NEDERLANDS
GROOTSTE FILOSOOF

door Maarten van Buuren

INHOUDSOPGAVE

College 1. Leven en werk

Hoofdstuk 1. Leven en werk
Hoofdstuk 2. Complexiteit van het werk
Hoofdstuk 3. De immanentie van God

College 2. Wegen naar vrijheid

Hoofdstuk 4. Vrijheid van denken
Hoofdstuk 5. Vrijheid van handelen
Hoofdstuk 6. Denken is kritisch denken
Hoofdstuk 7. Vrijheid en noodzaak

College 3. De essentie van de dingen

Hoofdstuk 8. Essentie is definitie
Hoofdstuk 9. Essentie is eerste beweging
Hoofdstuk 10. Essentie is macht
Hoofdstuk 11. Geest en lichaam

College 4. Ware kennis en passie

Hoofdstuk 12. Waarneming
Hoofdstuk 13. Rede
Hoofdstuk 14. Intuïtie
Hoofdstuk 15. Ware kennis

College 5. Het concentrische ik

Hoofdstuk 16. Van natuursituatie naar samenleving
Hoofdstuk 17. Liberalisme versus socialisme
Hoofdstuk 18. Ethiek: doe wat de natuur je ingeeft

Aanbevolen literatuur

MAARTEN VAN BUUREN

Prof.dr. Maarten van Buuren is als hoogleraar Franse taal- en letterkunde verbonden aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Frans en Nederlands aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1986 promoveerde hij aan het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap in Nijmegen op een proefschrift over de metaforiek in Les Rougon-Macquart van Emile Zola. Hij is gespecialiseerd in literatuurtheorie en Franse literatuur uit de 19e en 20e eeuw. Hij is tevens essayist, vertaler en auteur van diverse werken, zowel fictie als non-fictie.

Bij Home Academy zijn van hem de volgende hoorcolleges verschenen: *Proust, Overpelige vrouwen*, *Levenslot of levenskunst?* (samen met Joep Dohmen), *Wenken voor het goede leven* (samen met Joep Dohmen) en *Tien Geboden revisited* (samen met Hans Achterhuis).

CULTUURCENTRUM CREA UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Dit hoorcollege is tot stand gekomen in samenwerking met cultuurcentrum CREA

Het cultuurcentrum CREA organiseert lezingen, debatten, meeslepend theater, repetitiestudio's en inspirerende cursussen en biedt het dagelijks geopende CREA Café. CREA is gevestigd aan de Nieuwe Achtergracht in een monumentale diamantslijperij omgebouwd tot een prachtig modern pand. CREA heeft een theater, een muziekzaal voor concerten en feesten en een uitgebreid aantal grote en kleine studio's.

Voor meer informatie: www.crea.uva.nl

Synopsis van het hoorcollege DE FILOSOFIE VAN SPINOZA

College 1. Leven en werk

Hoofdstuk 1. Leven en werk

Baruch Spinoza werd in 1632 in Amsterdam geboren. In 1656 werd hij verbannen uit de synagoge. Hij verhuisde naar Rijnsburg, verdiende zijn brood met lenzen slijpen en begon met het schrijven van zijn eerste filosofische werken, waaronder de *Ethica*. In 1660 verhuisde hij naar Den Haag. Het *Theologisch-politiek traktaat* werd anoniem gepubliceerd in 1670. De moord op de gebroeders De Witt in het rampjaar 1672 trof hem diep. Hij voltooide de *Ethica*, maar publiceerde het werk niet; hij begon aan het *Politiek traktaat*, maar voltooide dit niet. Hij stierf in 1677.

Hoofdstuk 2. Complexiteit van het werk

Spinoza's werk is om twee redenen buitengewoon ingewikkeld. (1) Filosofische gelaagdheid. Spinoza grijpt terug op het gedachtengoed van de Stoa uit het Romeinse keizerrijk: Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. Hij beroept zich op begrippen uit de scholastiek (13e eeuw, Thomas van Aquino). Hij reageert op filosofen uit de 16e en 17e eeuw: Machiavelli, Hugo de Groot, en vooral René Descartes. Al deze draden weeft hij tot een weefsel van eigennuttige makelij.

(2) Dubbelzinnigheid. Spinoza gebruikt traditionele begrippen uit filosofie en theologie, maar hij verschuift er de betekenis van. 'God' verwijst in zijn werk zowel naar de God van de theologen (volgens Spinoza een onware God), als naar de God die samenvalt met de Natuur en die alleen langs de weg van de filosofie begrepen kan worden.

Hoofdstuk 3. Immanentie van God

God is volgens Spinoza immanent, niet transcendent. God staat niet boven of buiten de Natuur; hij is niet een Schepper die de wereld schiep als een product van zijn hand. Hij is immanent, dat wil zeggen 'inwonend' in de Natuur. God 'woont in' de Natuur en valt daarmee samen. Hij is zowel Natuur in de concrete zin van het geheel van de natuurverschijnselen als in de abstracte zin van de natuurwetten die aan deze verschijnselen ten grondslag liggen.

Spinoza geeft antwoord op twee grensvragen, dat wil zeggen vragen waarbij we op een grens stuiten waar we niet overheen kunnen kijken. Grensvraag 1: Wat is de oorzaak van het heelal? De Big Bang? Maar wat is de oorzaak van de Big Bang? We weten het niet. Spinoza's antwoord: het heelal (God) is oorzaak van zichzelf (causa sui). Maar wat moeten we ons voorstellen bij een God/Natuur die oorzaak is van zichzelf? Grensvraag 2: Hoe komt het dat het heelal in eeuwigdurende beweging is? Wie, wat is de Eerste Beweger die alles in beweging heeft gezet en in beweging houdt? Spinoza's antwoord: het heelal bestaat uit een actief, scheppend vermogen (natura naturans) enerzijds, en de bestaansvormen (natura naturata) die uit dit vermogen voortvloeien anderzijds. Hoe weet een eikenboom hoe hij moet groeien? Omdat hij een zelf-scheppend vermogen bevat (vastgelegd in zijn DNA, zijn natura naturans) waaruit zijn verschijningsvorm (de daadwerkelijk eik in mijn tuin - natura naturata) voortvloeit.

College 2. Wegen naar de vrijheid

Hoofdstuk 4. Vrijheid van denken

In een vrij staatsbestel is ieder vrij om te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt (titel van hoofdstuk 20 van het *Theologisch-politiek traktaat*). Het 'en' in de titel verwijst naar een tegenstelling. Spinoza bedoelt dat de vrijheid van denken volstrekt is, in tegenstelling tot de vrijheid van meningsuiting, waaraan grenzen zijn gesteld, omdat we door het uiten van onze mening de politieke ruimte betreden.

Hoofdstuk 5. Vrijheid van handelen

De grondslag van de samenleving wordt gevormd door de afspraken die mensen onderling maken. Ze doen afstand van een deel van hun natuurrechten ter wille van het samenlevingsrecht. Spinoza verklaart dat het natuurrecht in de samenleving van kracht blijft en hoogstens wordt ingeperkt door het samenlevingsrecht.

Toetsing aan de praktijk leert dat het natuurrecht geldt voor de grote goederen in dit leven: seks, geld en macht. Het samenlevingsrecht is niet meer dan een correctie op de ergste uitwassen van het natuurrecht.

Hoofdstuk 6. Denken is kritisch denken

Spinoza spoort ons aan ons verstand (rede) te gebruiken. Met 'rede' bedoelt hij kritisch denken, dat wil zeggen denken waarmee we gemeenplaatsen kritisch toetsen en vervangen door een eigen oordeel. Door kritisch denken ontwikkelen we authenticiteit en identiteit. Ons kritische denken is onze wezenskern, ons 'denkwezen'.

Hoofdstuk 7. Vrijheid en noodzaak

Toeval bestaat niet. Alles gebeurt noodzakelijk zoals het moet gebeuren. Tegelijkertijd verdedigt Spinoza de stelling dat vrijheid het doel is dat we moeten nastreven, omdat we alleen in deze vrijheid ons geluk kunnen vinden. Spinoza omschrijft deze vrijheid als 'vrije noodzaak', een paradoxale uitdrukking waarmee hij bedoelt dat de mens zich vrij kan maken door te kiezen voor datgene wat onvermijdelijk op hem afkomt. Denk aan ouderdom, aan gebreken, aan de dood van een dierbare. Zolang we ons verzetten tegen deze onvermijdelijke gebeurtenissen zullen we ongelukkig zijn. We bevrijden ons in de mate waarin we ons datgene eigen maken wat onvermijdelijk op ons afkomt. Dat vereist levenslange oefening.

College 3. De essentie van de dingen

Hoofdstuk 8. Essentie is definitie

De essentie van een ding is zijn definitie. Spinoza bedoelt met definitie een 'generatieve' definitie, dat wil zeggen een definitie die (a) als een bouwplan ligt ingevouwen in het ding en (b) het vermogen bezit om dit bouwplan uit te vouwen in de werkelijkheid.

De menselijke essentie kenmerkt de mens als soort en als individu. Volgens Spinoza heeft deze essentie 'iets eeuwigs'. Als we ons de menselijke essentie voorstellen als DNA, klopt de stelling, omdat ons DNA zich uitstrekt tot ver voorbij de grenzen van geboorte en dood.

Hoofdstuk 9. Essentie is Eerste Beweging

De bewegingsleer van de 17e eeuw maakt onderscheid tussen de materie enerzijds en de impuls (conatus) die de materie in beweging brengt anderzijds. Alle grote filosofen uit de 17e eeuw hielden zich bezig met bewegingswetten, want *beweging* is leven. God werd beschouwd als de Eerste Beweger, maar William Harvey ontdekte dat de eerste beweging niet van buiten komt, maar van binnen, namelijk van het hart dat uit eigen beweging gaat kloppen. Harvey en zijn vriend Thomas Hobbes durfden niet de conclusie te trekken dat deze ontdekking God buiten spel zette. Spinoza doet dat wel: hij concludeert dat de levensimpuls (conatus) van binnenuit komt. Organismen zetten zichzelf in beweging. De essentie van een ding is zijn interne Eerste Beweger.

Hoofdstuk 10. Essentie is macht

Het 'zijn' van een ding is de macht die het ding ontplooit. Dingen (mensen) 'zijn' in de mate waarin zij macht uitbreiden tot de grens van hun actieradius.

Macht is hetzelfde als deugd (virtus). Liefde en vriendschap, maar ook ambitie en hoogmoed maken ons sterker en zijn dus deugden. Haat en nijd, maar ook medelijden en onbaatzuchtigheid maken ons zwakker en zijn daarom ondeugden. Spinoza zet de christelijke ethiek op zijn kop. Hij definieert de tegenstelling goed versus kwaad als macht versus onmacht.

Hoofdstuk 11. Geest en lichaam

Spinoza maakt onderscheid tussen 'werkelijke dingen' en 'denkdingen'. Werkelijke dingen bestaan; denkdingen bestaan niet. Licht bestaat; duisternis (afwezigheid van licht) bestaat niet. Leven bestaat; dood (afwezigheid van leven) bestaat niet. Op dezelfde manier bestaan wilsimpulsen, maar 'de Wil' bestaat niet. Gevoelsimpulsen bestaan, maar 'het Gevoel' bestaat niet. Mensen maken de vergissing dat ze denkdingen aanzien voor werkelijke dingen. Ze maken zich zorgen over het bestaan na de dood, maar hun zorg is mis-

plaatst, want de dood bestaat niet.

College 4. Ware kennis en passie

Hoofdstuk 12. Waarneming

De geest bestaat uit drie onderdelen: waarneming, rede en intuïtie. Onder waarneming verstaat Spinoza zintuiglijke informatie en mening. Mening is een verzamelnaam voor alle gemeenplaatsen. Waarnemingen zijn een verwarde vorm van kennis; Spinoza noemt ze passies. Voorbeeld van een passie: 'de zon gaat op, de zon gaat onder'. We doen deze waarneming dagelijks, maar ze is onjuist. De zon draait niet om de aarde; de zon staat stil; het is de aarde die draait om de zon. Dat laatste inzicht is een correctie die de rede aanbrengt op de onjuiste waarneming.

Hoofdstuk 13. Rede

We kunnen ons de relatie tussen rede en waarneming voorstellen als een gebouw. Op de begane grond stroomt zintuiglijke informatie via open ramen en deuren in grote hoeveelheden naar binnen. Rede op de eerste verdieping heeft geen deuren of ramen naar de buitenwereld. Rede is een grote computer die de van beneden komende informatie op juistheid toetst en zuivert.

Volgens Spinoza functioneren waarneming en verstand (rede) op twee parallel lopende, maar volstrekt gescheiden sporen. Deze moeilijk te accepteren theorie blijkt na toetsing aan een gedachtenexperiment toch te kloppen.

Hoofdstuk 14. Intuïtie

Intuïtie is het geheimzinnigste onderdeel van de drie vormen van kennis. Intuïtie is aangeboren en geeft onmiddellijk inzicht in de waarheid, zegt Spinoza. Nu beschikt iedereen inderdaad over intuïtie, maar dit betekent nog niet dat iedereen de waarheid ziet en naar deze waarheid handelt. Intuïtie moeten we ons voorstellen als een stemmetje in ons achterhoofd dat de waarheid fluistert, maar dat we niet horen, omdat het wordt overstemd door onware voorstellingen die de intuïtie met hun geschetter overstemmen. We moeten veel moeite doen om de minder prettige waarheid in de plaats te zetten van de veel vleiender en luidruchtiger waanvoorstellingen.

Hoofdstuk 15. Ware kennis

De relatie tussen de drie onderdelen van de geest heeft niet, zoals men gewoonlijk aanneemt, de vorm van een trap die begint bij de waarneming, opklimt naar de rede en tenslotte het intuïtieve inzicht bereikt. Een correcter beeld van de geest is een drieluik waarvan het enorme middenluik (rede) geflankeerd wordt door de kleinere zijpanelen waarneming en intuïtie. Er is wisselwerking tussen waarneming en rede enerzijds, en tussen rede en intuïtie anderzijds. Niet tussen waarneming en intuïtie. Alle aandacht is gericht op het middenluik van de rede, omdat de geest zich concentreert in het denken.

College 5. Het concentrische ik

Hoofdstuk 16. Van natuursituatie naar samenleving

Thomas Hobbes dacht heel anders over het ontstaan van de samenleving dan Spinoza. Volgens Spinoza ontstaat een samenleving als mensen onderling afspraken maken die steeds veranderd kunnen worden. Volgens Hobbes is er sprake van samenleving als het volk al zijn rechten overdraagt aan de vorst. Volgens Hobbes is er een radicale breuk tussen natuursituatie en samenleving. Volgens Spinoza loopt de natuursituatie door in de samenleving.

Hoofdstuk 17. Liberalisme en socialisme

In de loop van de tijd is Spinoza opgeëist door het liberalisme, maar ook door het communisme. De communisten hebben het luidruchtigst beslag gelegd op Spinoza. De indruk is ontstaan dat Spinoza misschien geen communist, maar toch zeker een socialist was (avant la lettre, natuurlijk). Aandachtige lectuur leert

dat Spinoza het meest verwant is met het liberalisme. De vrije ontwikkeling van het individu in economisch en politiek opzicht staat in Spinoza's denken centraal. Dat lijkt te leiden tot een onwenselijke situatie, namelijk dat enkele sterke individuen alle goederen voor zich opeisen en de massa minder sterke individuen berooid achterlaat.

Hoofdstuk 18. Ethiek: doe wat de natuur je ingeeft

Deze conclusie berust volgens Spinoza op een misverstand omtrent het begrip 'individu'. Elk individu is volgens Spinoza een confederatie van individuen (organen en ledematen). Aan de andere kant wordt het individu ingevat in grote individu "samenleving", deze samenleving is op haar beurt weer onderdeel van een nog groter individu en zo gaat het door tot het allergrootste individu: het heelal. Begrippen als 'individu', 'ik', en 'eigenbelang' moeten 'concentrisch' worden begrepen in de zin dat elk 'individu' is ingevat in ontelbare concentrische kringen waarover zich zijn zorg en 'eigenbelang' uitstrekt.

Onder 'ethiek' worden gewoonlijk correcties op natuurlijke aandriften verstaan. Spinoza's *Ethica* is juist een oproep om te doen wat de natuur ons ingeeft. Spinoza grijpt terug op het stoïsche denkbeeld van de *oikeiose* die zegt dat elk organisme van nature de dingen doet waardoor het zich het best in het bestaan kan handhaven. Dat beginsel geldt volgens Spinoza ook voor de mens.

Spinoza's ethiek is niet een correctie op de natuur, maar een handelen in overeenstemming met de natuur. In dit opzicht is er geen verschil tussen mens en dier. Maar terwijl dieren hun bestaan passief ondergaan, hebben mensen het vermogen om zich via hun verstand het bestaan toe te eigenen en zo hun passies om te zetten in acties. In deze transformatie ligt hun vrijmaking en geluk.

Aanbevolen literatuur

Werken van Spinoza

Spinoza, *Korte Geschriften*, bezorgd door F. Akkerman, H.G. Hubbeling, F. Mignini, M.G. Petry, N. en G. van Suchtelen, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1982

Spinoza, *Korte verhandeling over God, de mens en zijn geluk*, hertaald en bezorgd door Jan Knol, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2011

Spinoza, *Theologisch-politiek traktaat*, vertaling F. Akkerman, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1997

Spinoza, *Verhandeling over de verbetering van het verstand*, vertaling en inleiding Theo Verbeek, Historische Uitgeverij, Groningen 2010

Spinoza, *Ethica, vertaling en aantekeningen*, Nico van Suchtelen, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2016

Spinoza, *Staatkundige verhandeling*, vertaling en toelichting Karel D'Huyvetters, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2014

Spinoza, *Briefwisseling*, vertaling en aantekeningen F. Akkerman, H.G. Hubbeling, A.G. Westenbrink, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1977

Secundaire literatuur

Maarten van Buuren, *Spinoza: vijf wegen naar de vrijheid*, Ambo, 2016

Maarten van Buuren, *De essentie van Spinoza*, ISVW-Uitgevers, Leusden, 2016

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een smartphone of tablet.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 37 00 01
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **CREA Studium Generale Universiteit van Amsterdam**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, oktober 2016)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2017 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 161 5
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.